

KRISTLIKUD VÄÄRTUSED JA EESTI ÜHISKOND

Andres Pöder, ettekanne konverentsil „Ühiseid väärtusi hoides” 26.09.2008

Õpetades gümnaasiumi lõpuklassides filosoofiat, lasin mitmel aastal kirjutada essee „Minu kujutus iseendast“. Neid lugedes tabas mind kirikuksa Tertullianuse mõte, et inimhing on loomu poolest kristlik. Nii valdav oli soov näha end heana. Hea Jumalgi tundus nende maailma peituvat. Ainus tõsine mure oli, kuidas tulla toime halvaga enda ümber ja enda sees. Üks õpilane kirjutas: „Suures armastuses loon, kiusus hävitan.“ Teine tõdes: „Võin öelda vaid, et olen inimene, kes on jõudnud haruteele, kuid suund, kuhu minna, pole selgunud.“ Arvan, et nii on lugu kogu meie noore ühiskonnaga.

1. Kuidas mõistab väärtusi ristiusk?

Enne kui kõnelda kristlike väärtuste tähendusest ja väljavaadetest tänases Eestis ja Euroopas, tuleks lühidalt skitseerida, milles on nende eripära. Tõsi, kristlikus traditsioonis, kus kaua valitses klassikaline voorusteõpetus, on väärtuse mõiste juurdunud alles hiljaaegu, alates Max Scheler'ist. Määravaks osutub siin küsimus väärtuste päritolust. Sõltub sellest ju väärtuste väärtus. On nad lihtsalt mingi koosluse statistilised eelistused, omandades seeläbi automaatselt hinnatavuse ja normatiivsuse? Siis tuleks väärtuslikeks pidada ka negatiivseid trende – viinalembust või laiskust – ja nendega leppida. Või on väärtused lihtsalt arukad, pragmaatilised lahendused, inimlikud kokkulepped? Sellisteks võiks olla ka rahvalik tõdemus, et huntidega koos tuleb uluda ja teha võib kõike, ainult vahele ei tohi jääda. Kas on väärtused relatiivse maailma personaalsed päästerõngad, või on neil ka objektiivne sisu?

Teoloogiliselt vaadatuna on väärtused väga tihedalt seotud ontoloogiaga, inimese arusaamaga iseendast ja maailmast, kus ta elab. Nad tulenevad inimese olemusest Jumala looduna ja väljendavad tema jumalanäolisuse põhitunnuseid. Ometi on inimene Jumalast eemaldumisega oma imago kaotanud või vähemalt rikkunud. Kristliku usu kohaselt ilmutab ja uuendab armastav Jumal Jeesuses Kristuses meie algupärase, jumaliku loomuse. Eelöeldu tähendab, et ühelt poolt on üldinimlikud moraaliprintsiibid teatud ulatuses leitavad ka maailmasisese loomuliku korra abil. See on Jumala muutumatu korra ilming ning kõik viisid seda rakendada on hinnatavad. Teisalt vabastab alles lunastus inimese täielikuks meelearanduseks ja kõlbliseks eluks. Nii või teisiti, väärtused kui eksistentsiaalne eluhoiak, kui olemisviis, kuuluvad kristlase jaoks pigem metafüüsika kui füüsika valda. Nad pole ammendatavad utilitaristlike põhjendustega, nad ulatuvad teispoosusesse. Ka Max Scheler uskus, et kõlblised väärtused põhinevad religioossetel väärtustel.

Usulise väärtuseetika teine eripära tuleneb väärtuste omavaheliste suhete probleemist. Kaasajal seisame silmitsi erinevate väärtuste uputuse, kaose ja kokkupõrkega. Tübingeni ülikooli professor Eberhard Jüngel kõneleb raamatus „Väärtusetu tõde“¹ väärtuste türanniast. Tema meelest riputatakse nõnda hinnasilte ja asjastatakse inimsuhteid, veel enam, need tuuakse konkureerivana turule, kus otsustav on kasumlikkus. Moraalilugeja on siis nagu Kairo kaupmees, kes läbisegi oma kaupa pakub. „Kõlblust ei saa moraalilugemisega õpetada“, kinnitab prof Maie Tuulik², viidates laste vastustele selle kohta, mida tähendab moraal. Näiteks: „Moraal on see, kui ta ajab reegleid taga ja räägib sulle seda, mis sind ei huvita, aga tema ajab ikka peale; ajab pikka juttu kogu aja ja ei jäta järele“. Täna Eestis valitseb tõsine oht, et meie tajude tundlikud alad, eetika ja esteetika, täidetakse eksistentsiaalse tühjuse õõnsa kõminaga. Jüngel leiab, et „Inimestel ei ole väärtust vaid väarikus. Ja väarikus ei lase ennast ära kasutada.“

Väärtuste paljususes on püütud luua süsteemi ja otsinud tarkade kivi – ülimat väärtust – mille vahendiks ja osaks ülejäänud oleksid. Sageli on selliseks *summum bonum*'iks peetud mingit immanentset hüve: naudingut, õnne, heaolu, vms. Kristliku eetika siht on transtsendentne – soli Deo gloria! (1Kr 10:31) Jünger rõhutab, et kristlik tõekogemus võimaldab enam kui hetketegelikkus lubaks. Teisi sõnu, nõudke kõigepealt usku (Mt 6:33), siis antakse kõlblus pealegi. Sõna usk (kr. pistis) tähendab Uues Testamendis usaldust ja ustavust – tervet ja isiklikku suhet Jumalaga. Ka dekalooži lähtepunktiks on 1. käsu näol just jumalasuhe. See on elupuu ontoloogiline tüvi, mis annab inimesele tema sirgeselgsuse ja väärkuse ja millel sotsiaalses mõttes on oma oksad ja viljad. Hoolimine ja armastus on selle seose esmaseks järelmiks. Ehk küll veidi ühekülgsest, illustreerib seda arusaama Lev Tolstoi, öeldes essees „Usk ja moraal“: „Katsed põhjendada moraalil usust lahus, on nagu laste katsed istutada ümber neile meeldivat lille, kiskudes ära juured, mis tunduvad ebameeldivad ja üleaksud, ning pistes ta juuretuna mulda.“³

2. Kuivõrd on kristlikud väärtused meie elukorralduse ja kultuuri aluseks?

Kui terved on juured? „Oleme olnud edukad kõiges peale Eesti väärtussüsteemi taasloomise,“ tõdeb president Lennart Meri oma „Poliitilises testamendis“.⁴ Mida ta silmas peab? Võtan julguse vastata tema enda sõnadega EELK 80. aastapäeval peetud kõnest, kus ta nimetab väljaöeldud läkituseks: „Kirik on läbi sajandite olnud meie ühine katus, meie kindel kants. ...meie rahvas vajab täna kirikut enam kui eales varem Eesti Vabariigi taastamisel riigiks, kus valitseks õigus ja õiglus, halastus ja eneseohverdus.“⁵ 2000. aasta iseseisvuspäeva kõnes sõnastab ta ühe teemapunkti: „Jumal.“ Seal ta ütleb: „Oleme palju juurte puudumist pärinud Vene koloniaalajast, igapäevane ülbus käitumises, tänaval, rahajõmmide enesekindel ja justkui iseenesestmõistetav praalimine sealhulgas. Ja selle sallimine ja eeskujuvääriliseks pidamine samuti. Seda ei ole Eestis kunagi varem olnud. Siin näen suurt väljakutset meie kirikule ja usukasvatusse; moraliõpetus peaks meie lastesse jõudma juba koolis, kodust rääkimata. Vene ajal põlu all olnud kirik ei ole veel taastanud seda seisundit ühiskonnaelu mõjutajana, mida temalt ootab üks küps ja euroopalik ühiskond. Siin on teha veel palju tööd ühiskonna vaimse kvaliteedi parandamisel.“⁶

Miks president sellest nii harva kõneles? Ilmselt tajus ta oma rahvast hästi tundva mehena, et selle mõistmiseks ja vastuvõtmiseks pole ühiskond veel küps. Nii viskaski ta mõtte õhku, et keegi selle kunagi kinni püüaks – otsekui tulise märksõna „Tule taevas appi!“ Täna Eestis eetilist olukorda kirjeldades teeb Meri siiski olulise tähelepaneku – meie juurtetus tuleneb Idast. On suur eksitus samastada Eesti ühiskonna ilmalikkust Lääne sekulaarse eluhoiakuga. Lääne ilmalik humanism on läbi imbinud kristlusest, respektiiv ja pehme. Meie sekulaarsus on bütsantslik, kujunenud antikristliku autokraatia tingimustes, mis sünnitab üheaegselt isikukultust, orjameelt ja teisi ebaväärtusi. Bütsantslik on ka see, kui vaimuhoiariid meedia vahendusel üksteisele, vahel ka Jumalale, ära panevad, kaasinimesi alandavad ja laia elustiiliga ärplevad. Eesti tervikuna on valinud teise tee.

Võrreldes Eesti Vabariigi põhiseaduse⁷ usuvabadust puudutavaid sätteid ENSV konstitutsiooni⁸ omaga, ilmneb suur vahe. See muutus on osale ühiskonnast veel võõristav. Nõukogude aegne sõnastus kõneles kiriku riigist ja kooli kirikust lahutamisest ja liitis sinna usuvastase propaganda vabaduse. EV põhiseadus mitte ainult ei loobu neist punktidest, vaid kõneleb usuvabadusest positiivses tähenduses. Fikseeritakse usutalituste individuaalse, kollektiivse ja avaliku täitmise vabadus (§ 40) ning riigi kohustus seda vabadust tagada (§ 14). Valikuvabaduse mõttes kätkeb usuvabadus õigust (usulisele) haridusele, usu praktiseerimise

seisukohalt aga vajalike tingimuste loomist ühiskonnas. Võib öelda, et EV põhiseadus ja sellele tuginev seadusandlus näeb väärtusena mitte ainult usuvabadust vaid ka usku ennast. Analoogselt ei tähenda samas paragrahvis leiduv südametunnistuse ja mõttevabadus vaba olemist mõtlemisest ja südametunnistusest, vastupidi, et need ikka olemas oleks.

Kristlus aatelise maavarana on Eestis kindlasti olemas, vahest ainult sügavamale vajunud. Selle moodustab meie ajalooline kultuuritaust ja tänagi ühiskonna suurim, kristlikul alusel organiseerunud kogukond, kuhu kuulub kolmandik elanikkonnast.⁹ Uuringute põhjal on kiriku usaldusväärsus jätkuvalt kõrge.¹⁰ See seob meid Euroopaga. Mis meid seal aga ees ootab?

Muidugi võib rääkida Öhtumaa allakäigust, multi-kulti'ist, hinge kaotsiminekest. Siiski püüab Euroopa Liit kujundada end üha enam väärtuste liiduna, kaasates nende väärtuste sõnastamisse ka kirikud – on ju enamuse Euroopa rahvastikust kristlased. Eelmise aasta mais EL-i juhtide ja Euroopa suuremate usutunnistuste esindajate ümarlaual, millest ka ise osa võtsin, kinnitas Euroopa Parlamendi president Hans-Gert Pöttering: „Inimväärikusel põhinev vastastikune lugupidamine on Euroopa ühine väärtus. Euroopas levinud erinevad usuliikumised võivad anda positiivse panuse avalikku arutellu ja aidata kaasa väärtuste Euroopa kujunemisele. Seetõttu on tarvis Euroopa Liidu institutsioonide ning Euroopa kiriku- ja usuringkondade vahel arendada korrapäraselt dialoogi.“¹¹

Milline on kirikute endi arusaam Euroopa põhiväärtustest? 125 kirikut ühendava Euroopa Kirikute Konverentsi poolt 2002. aasta heaks kiidetud Charta Oecumenica deklareerib: „Me oleme veendunud, et ristiusu vaimulik pärand on Euroopa jaoks inspireeriv ja rikastav jõuallikas. Me töötame, toetudes oma kristlikule usule, inimliku ja sotsiaalselt teadliku Euroopa nimel, kus domineerivad inimõigused ja rahu, õiglus, vabadus, sallivus ja solidaarsus. Me nõuame samuti elu, perekondlike väärtuste ja abielu, vaeste abistamise, andestamisvalmiduse ja kaastunde au sees hoidmist.“¹² Eelmisel aastal Luterliku Maailmaliidu 60. aastapäeval ühisest Euroopast kõneldes ütles kardinal Walter Kasper, et ta ei räägiks niivõrd Euroopa juurtest vaid tiibadest, mis meid kõrgele tõstavad. Nendeks on tema meelest kreeka-rooma humanism, juudi-kristlik traditsioon ja uusaja valgustus. Ta kirjeldas seda kui inimesepilti, mida tuleb hoida ja edasi anda ning mille moodustavad „üksikisiku väärikus, elu pühadus, kõikide inimeste solidaarsus, perekonna kui ühiskonna algosa väärtustamine.“¹³ Julgen kokkuvõtlikult öelda, see on pühadusele rajatud Euroopa.

3. Mis peaks kujundama noore põlvkonna väärtusi?

Tulles kristliku väärtustraditsiooni ja Eesti kooli seoste juurde, ei saa mööda meie esimesest haridusministrist ja pedagoogikaproffessorist Peeter Põllust. Tema seisukohad kõlavad aktuaalselt tänagi. „Kui tahame kindlustada Eesti rahvusriigi tulevikku ja võita praegusaja sisepoliitilised ja majanduslikud raskused, siis peame kõige suuremat tähelepanu pöörama rahva vaimsete ja kõlbeliste varade hoiule, elustamisele ja kasvatamisele...“, ütleb ta ja lisab: „Selle juures omandab esmajärgulise tähtsuse rahva usuelu jõulisus ja tõsidus, mille kandjaks on iseäranis kristlik kirik.“¹⁴ Vahetult enne 1923. aasta rahvahääletust, mis usuõpetuse kooli tagasi tõi ja näitas selgesti eestlaste rahvuslikku identiteeti ristirahvana, kirjutab ta Postimehes: „Vastus määrab meie kultuuriliste püüete suuna, tema orientatsiooni: kas tahame põhjendada oma olemist ja oma tegevust kui rahvas ainult sellega, mis käega katsutav, silmaga nähtav, või tahame kogu oma püüdmist ühendusse seada üle aegade ulatuvate igaveste väärtustega...“¹⁵ On need väärtused ka meile olulised ja pühad? Mida teeb tänane ühiskond ja kool selle heaks?

Arvan, et just siin on meie ellusuhtumise ja pedagoogika üks kitsaskohti. Inimene, kellele ei ole miski püha, kes millegi ees risti ette ei löö, ei ole usaldusväärne. Temalt võib kõike oodata, tal puuduvad eetilised piirid ja piiritletud väärtused. Püha on juba olemuslikult seotud piiridega, isegi sõltumatult sellest, kas seda mõistetakse ilmalikult või religioosselt. Dr Arne Hiob oma uurimuses „püha“ kohta leiab, et „ka pühadus, mis säilib ilmalikes tingimustes, vastab püha algtähendusele: „püha korra... vastandiks on endiselt piiridest üle astumine.“¹⁶ Kuid nagu ilmalikust religioonist saab rääkida üksnes tinglikult, saab ka ilmalikult mõistetud püha olla vaid tinglikult püha. Evi Arujärv oma hiljutises kirjutises¹⁷ tinglikkuse kiituseks on sunnitud tunnistama ka tinglikkuse ohte. Puudutamata jätab ta aga olukorra, kus printsipiibiks ongi olla ainult tinglikult (nii kuidas kasulik) hea või aus.

Püha selle klassikalises tähenduses on tingimatu. Viimselt on püha vaid Jumal. Iseasi, kuidas see pühadus inimelus kajastub ja kõlbluseks muutub. Selle tee otsimisele ja rakendamisele tuleks keskenduda enam kui seni tehtud. Maie Tuulik kasutab mõistet „kõlbluse toit“ ja nimetab esimese roana religiooni.¹⁸ Professor Elmar Salumaa pühendab oma „Evangeelse eetika alustes“ kõige mahukama peatüki kristliku kõlbluse vahenditele. Ta tõdeb, et profaanse eetika abivahendid on peamiselt pedagoogilist laadi, kristlikus eetikas aga kasutatakse lisaks usule omaseid: palvet, meditatsiooni, Sõna kuulutamist, sakramente.¹⁹ Nende kaudu identifitseerib inimene end ikka ja jälle sinna kätketud ideaalide ja inimesepildiga. „Sakraalsete toimingutega märgitakse kokkukuuluvust vaimsete püsiväärtustega ja tugevdatakse isiksuse eneseteadvust nende väärtuste esindajana... kiriku sakraalne tegevus loob sakraalse ruumi meis enestes ja meie ümber,“ sõnastab luterliku kiriku sotsiaalprogramm.²⁰ Loomulikult on meie ühiskonnas küllalt neid, kes seda pelgavad, sest inimest, kellel on selge pühadusetaju, ei ole kerge manipuleerida poliitika või turu kultustrendidega. Ta ei vaja televisiooni „tõehetke“.

Öölaulupeol „Märkamisaeg“ kogesime ühiste väärtuste uuendavat ja ühendavat jõudu. Pühadus ilmus seal otsekui inimeste endi seest ja sundis tüli asemel üksteisel kätest haarama. Tunnustust väärrib Tõnis Mäe ajatut sõnumit kandev noortele suunatud koolioratoorium „Tarkus“, mis leidis ettekandmist ka kirikutes. Tegelikult on iga jumalateenistus pisike laulupidu ja märkamisaeg, väärtusteadvuse reprodutseerimise olulisi vahendeid kultuuris. Pühapäev, kirikupühad ja pühakojad on kõigi teenistuses. Hea, kui ka kodud ja koolid seda märkavad ja kasutavad. Sama oluline on kogu ühiskonna, meedia ja kunsti orientatsioon. Paremini tuleks läbi mõelda religiooniõpetuse võimalused. On tõsi, et tänane ühiskond ei suuda anda tugevat eetilist identiteeti. Ometi ei oota ega vaja noored küünilist kõikelubatavust, mida pidulikult ka postmodernseks relativismiks võiks nimetada, vaid ideaale ja eesmärgi. Heaks taganttuuleks siin on näiteks Maie Tuuliku vastilmunud „Õpetaja eetika“. Ta lõpetab selle mõttega, et „inimene ei ole eesmärk omaette mitte sellisena, nagu ta on oma loomulike kalduvuste ja õnnehaga, vaid sellisena, nagu ta võiks olla.“²¹

„Ükski maailm ei ole mõeldav vertikaalsuseta“, on öelnud Mircea Eliade, ja juba üksnes sellest faktist piisab transtsendentsuse esilekutsumiseks, kus mingil kujul avaneb ka „taevane sakraalne“.²² Pühaduse mõiste on ühtaegu laiem kui religioon ja laiem kui ilmalik sfäär, võimaldades muuski osas ühist suhtlusplatvormi. Niipalju kui võimalik, tuleks eri maailmavaadete esindajatel hoiduda luige, haugi ja vähi rollist ja reastuda üksteise taha nagu naeri väljatõmbajad, nii et ka väikese hiire jõud võib osutada määravaks. Lõpuks polegi tähtis, kes esimesena käed külge pani või kes tuli viimasena. Tähtis on tulemus.

¹ Eberhard Jüngel, Wertlose Wahrheit. Zur Identität und Relevanz des christlichen Glaubens. 2. väljaanne, Tübingen, 2003, lk 90-109

² Maie Tuulik, Kuidas õpetada väikelastele kõlblust, Haridus 3-4/2007, lk 28

³ Louis P. Pojman, Eetika, Tallinn 2005, lk 301

⁴ Lennart Meri, Poliitiline testament, Ilmamaa, Tartu 2007, lk 190

⁵ Lennart Meri, 30. mail 1997 Kaarli kirikus, <http://vp1992-2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4106>

⁶ Lennart Meri, 24. veebruaril 2000 Estonia kontserdisaalis, [http://vp1992-](http://vp1992-2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=3694)

[2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=3694](http://vp1992-2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=3694)

⁷ Eesti Vabariigi põhiseadus, <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=633949>

⁸ ENSV konstitutsioon, Eesti Raamat, Tallinn 1980, § 50, lk 18

⁹ Koguduste endi andmeil üle 400 000. Ilmo Au, Ringo Ringvee, Usulised ühendused Eestis, Allika kirjastus, Tallinn 2007, lk 166-168

¹⁰ <http://www.turu-uuringute.ee/>

¹¹

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/670&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

¹² Documenta oecumenica, kirik, ühiskond, misjon. EELK Usuteaduse Instituut, Tallinn 2006, lk 154

¹³ Walter Kasper, Das Haus der Europa, 60. Jubiläum des Lutherischen Weltbundes in Lund

¹⁴ Peeter Pöld. Lastest tuntakse meid, Ilmamaa, Tartu 2006, lk 388

¹⁵ Op.cit. lk 202

¹⁶ Arne Hiob, Püha mõistest ajaloos ja tänapäeval, Akadeemia nr 12, 2007, lk 2565

¹⁷ Evi Arujärv, Õhukese riigi ühislaul, Päevaleht 29. august 2008

¹⁸ Maie Tuulik, Vastuoluline inimene, Kristlik kasvatus nr 1, 1998, lk 10

¹⁹ Elmar Salumaa, Evangeelse eetika alused, EELK Usuteaduse Instituut, Tallinn 2003, lk 141

²⁰ Kiriku sotsiaalne sõnum, Tallinn 2005, lk 5

²¹ Maie Tuulik, Õpetaja eetika, Tallinn 2008, lk 233

²² Arne Hiob, Püha mõistest ajaloos ja tänapäeval, Akadeemia nr 12, 2007, lk 2575